

Om aan meer geld te komen voor het Kindercomité, besloot Geertjan Lubberhuizen om met geld van het Kindercomité het gedicht *De achttien doden* van Jan Campert als rijmprint uit te geven. Lubberhuizen en Matthijsen wisten niets van boekverzorging en drukken. Ze stalen in Arnhem bij een 'fout' antiquariaat enkele bibliotheek boekjes om te weten te komen hoe zulk drukwerk er uitzag. De rijmprint *De achttien doden* bracht veel geld op en dat stimuleerde Lubberhuizen en Matthijsen om door te gaan met het uitgeven.

De uitgaven van De Bezige Bij waren zeer verschillend van aard. Het fonds omvatte zowel politieke gedichten als spreuken, politiek neutrale zowel als antifascistische boeken, kalenders, prentbriefkaarten met anti-Duitse cartoons. Zeer bekend werd *De Moffenspiegel*, een bundel karikaturen van Karel L. Links. Door het gemengde karakter van het fonds begon al in de oorlog de discussie over het al dan niet illegale karakter van De Bezige Bij-uitgaven. In kringen van het verzet heerste de opvatting, dat alle uitgaven die niet rechtstreeks verband hielden met het politieke en militaire verzet overbodig waren. Literaire uitgaven waren naar hun mening weliswaar clandestien, maar niet illegaal. De uitgaven waren in de ogen van Van Randwijk en de zijnen een 'elitaire' verspilling van papier en van energie. Renders gaat uitvoerig in op deze discussie, die ook na de bevrijding werd voortgezet. Hij verdedigt, naar mijn mening terecht, het dichterlijke verzet tegen de aanvallen van Van Randwijk en anderen. Het culturele verzet van de dichters stimuleerde toch ook de verzetsgeest. Het onderscheid tussen clandestien en illegaal valt moeilijk vol te houden, zeker waar het De Bezige Bij betreft. Er bestond een reëel gevaar om gepakt te worden; verschillende medewerkers hebben hun werk voor De Bezige Bij met de dood moeten bekopen. Bovendien stond de uitgeverij de verdiensten, ongeveer 800.000,- gulden, af aan slachtoffers van de onderdrukking. Het bedrag kwam grotendeels ten goede aan het Kindercomité, dat daarmee ongeveer vierhonderd kinderen kon helpen.

In de eerste jaren na de oorlog greep De Bezige Bij graag terug op het verzetsverleden. De uitgeverij had zich een links imago verworven. Maar Renders concludeert uit een analyse van de omissies in de fondslijst van oorlogsuitgaven en de lijst van komende uitgaven: 'De Bezige Bij stelde zich graag politiek geëngageerd op, maar als er relaties op het spel stonden, hielden de uitgevers zich afzijdig.' (50) Dat bleek overduidelijk toen De Bij in 1945 de tweede druk van *Zes kaarsen voor Indië* verzorgde, een door Leonard Huizinga geschreven propagandaboekje bedoeld om vrijwilligers te werven voor de verdediging van het koloniale beleid. Van (links) engagement was geen sprake meer, het commerciële belang prevaleerde.

Een in alle opzichten prachtig boek. De auteur heeft op bewonderenswaardige wijze de volledige geschiedenis van De Bezige Bij geschreven. Mijns inziens nog belangrijker is zijn bibliografie. Renders stelde deze samen in het besef dat hij, in 'een race tegen de klok' (219), bezig was om het oorlogsdrukwerk van de belangrijkste uitgeverij van ondergronds drukwerk te redden. We kunnen hem daarvoor alleen maar dankbaar zijn.

Han C. Vrieling

J. Wubs, *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadviezen aan Nederlandse ouders 1945-1999* (Dissertatie Groningen 2004; Assen: Van Gorcum, 2004, ix + 315 blz., €25,-, ISBN 90 232 4028 6).

'Je moet ze vrijlaten, zeggen de pedagogen,/Je moet ze vrijlaten van het begin af aan,/Want als die kinderen niks in de wereld mogen,/Kunnen ze later niet op eigen benen staan.' Het klinkt enigszins wanhopig, dit refrein van vader en moeder Doorsnee uit de populairste hoorspelserie

van de jaren vijftig. Hoe moesten ze de moderne opvoedingsadviezen in het eigen gezin toepassen? Het schrijverstrio Annie M. G. Schmidt, Wim Ibo en Wim Bijmoer vond dit thema herkenbaar genoeg voor het grote publiek. Het proefschrift van de psychologe Janneke Wubs gaat over de *inhoud* van de deskundige opvoedingsadviezen en niet over de *opvoedingspraktijk*, maar op grond van de populariteit van bepaalde opvoedingsboeken kan zij toch iets zeggen over de recepten die ouders op hun kinderen uitprobeerden. In de jaren vijftig was de moderniteit, vooral terug te vinden bij dokter Spock en andere Engelstalige auteurs, in opmars. Spocks *Baby- en kleuterverzorging* werd tussen 1950 en 1959 tien maal herdrukt. Wubs concludeert dat 'een aanzienlijk deel van het Nederlandse lezerspubliek, bewust of onbewust, koos voor optimisme, voor verandering, voor 'Amerikaanse denkbeelden' en daarmee voor voortgaande psychologisering.' (214) Maar tegelijkertijd waarschuwden veel Nederlandse intellectuelen voor dit oprukkend 'Amerikanisme'. De meeste pedagogen vonden Spock te losjes en adviseerden 'reinheid, rust en regelmaat.' We moeten 'de pedagogen' uit Schmidts refrain dus met een korrel zout nemen.

De jaren vijftig zijn wel getypeerd als een periode van traditie en moderniteit, ook als een tijdvak waarin veel Nederlanders bevangen werden door 'rising expectations' en een beginnende twijfel aan de grondprincipes van de verzuilde cultuur. (Zie bijvoorbeeld de bundel P. Luyckx, P. Slot, ed., *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum, 1997).) Bij Wubs komen we dit beeld van een brede onderstroom van veranderingen in de jaren vijftig eveneens tegen. Het 'revolutionaire' karakter van de jaren zestig wordt daarmee gerelativeerd en in het juiste perspectief gezet. Veranderingen werden al eerder in gang gezet én werkten ook na de jaren zestig langer door. In dit verband is het ook aardig dat Wubs de grote veranderingen in de opvoedkundige literatuur plaatst in de jaren zeventig. Pas toen vond een aflossing van de wacht plaats en moesten de meeste deskundigen wijken voor moderne concurrenten (met uitzondering van de 'moderne' Spock, wiens boek in 2000 een 46ste druk beleefde.) De toon van de opvoedkundigen werd minder moraliserend en paternalistisch en hun adviezen kregen een meer psychologische inslag. Toch spreekt Wubs niet van een complete culturele omslag, evenmin van een verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. Zowel vóór als na 1970 kozen de meeste opvoedkundigen voor de gulden middenweg tussen bevelen en onderhandelen, met een zware rol voor de ouders. Daarbij moet worden opgemerkt dat Wubs alleen de opvoedingsliteratuur voor kinderen tot en met twaalf jaar heeft bestudeerd. De verschuiving van bevelen naar onderhandelen is misschien wel terug te vinden in opvoedingsadviezen voor de leeftijdscategorie van twaalf tot achttien jaar. Hoe dan ook, deze begrippen hebben wel een attenderende waarde om de culturele veranderingen van deze decennia in kaart te brengen, maar er is nog meer empirisch onderzoek nodig om stellige uitspraken te kunnen doen.

Voor dit proefschrift zijn 109 opvoedingsboeken geselecteerd die in de periode 1945-1999 een ruime verspreiding hebben gekregen. De centrale vraag is in hoeverre een toenemende trend van 'psychologisering' en 'individualisering' zichtbaar is. Onder psychologisering verstaat Wubs een 'toenemende oriëntatie op de academische discipline en professionele praktijk van de psychologie.' 'Individualisering' omschrijft zij in het kader van de opvoedingsadviezen als 'een verschuiving van buitenpersoonlijke normen naar individuele overwegingen als leidraad voor de lezer.' (29) Met het eerste begrip kan de auteur het beste uit de voeten. Tot 1970 hanteerden opvoedingsdeskundigen diverse psychologische concepten, bijvoorbeeld uit de psychoanalyse en de ontwikkelingspsychologie, maar werd het doel van de opvoeding toch in normatieve en morele termen omschreven. Het ging om het grootbrengen van de kinderen tot zelfstandig functionerende volwassenen met veel gemeenschapszin. Na 1970 stond het geluk

en het psychisch welbevinden van het kind voorop, waarbij men er dan vanuit ging dat een evenwichtige jeugd ook de basis was voor een uitgebalanceerde volwassenheid. Een goed voorbeeld is de omgang met baby's. In de jaren veertig en vijftig was het devies: pas op voor verkeerde gewoontevorming. Als de ouders te veel reageerden op gehuil, werd de baby verwend. 'Het kweken van huistirannen en huilebalkjes gebeurt in de eerste levensmaanden', beweerde de psycholoog Chorus in 1947. (102) Fouten die in het eerste levensjaar werden gemaakt, richtten onherstelbare schade aan. Spock dacht daar al anders over en kreeg na 1970 veel medestanders. 'Baby's kun je niet verwennen', verklaarde Rita Kohnstamm in 1973 in het blad *Ouders van Nu*. Zij baseerde zich daarbij op buitenlands empirisch onderzoek dat zou hebben aangetoond dat huilende baby's juist rustiger werden als ze veel werden getroost en zich dus niet ontwikkelden tot dwingelanden. (123) De psychologisering blijkt uit dit gebruik van gedragswetenschappelijk onderzoek als ook uit de keuze van andere termen: de baby's moesten een 'gevoel van veiligheid' krijgen en daarmee werd de basis gelegd voor 'zelfvertrouwen'. De ouders moesten minder redeneren in termen van voorschriften en meer uitgaan van de behoeften van de baby. Dit hield ook in dat de deskundigen de ouders minder betuttelden en hen aanspoorden hun eigen plan te trekken.

Aan de hand van diverse voorbeelden toont Wubs aan dat de psychologische wetenschap en praktijk na 1970 een sterker stempel drukten op de opvoedingsliteratuur, maar zij constateert een gespannen verhouding tussen psychologisering en individualisering. De toenemende psychologisering had volgens de auteur tot gevolg dat er een 'nieuwe normativiteit' optrad. Het gezag van de psychologische wetenschap werd in de opvoedingsliteratuur niet gerelativeerd of geproblematiseerd. De psychologische technieken werden in handzame adviezen aangereikt om ouders een 'adequate' opvoeding bij te brengen. De psychologische adviezen stelden de ouders dus niet voor echte keuzen, maar dwongen hen in een nieuw, 'verantwoord' harnas.

Over het algemeen gaat de auteur historiserend en hermeneutisch te werk, maar op dit laatste punt oordeelt zij nogal streng. Ik krijg de indruk dat Wubs hier als psychologe in een (overigens zinnige) dialoog verwickeld is met haar collega's. Uitgaande van haar eigen definitie zou ik zeggen dat de deskundigen meedingen in de individualiseringstendens. Zij adviseerden de ouders immers minder te werk te gaan volgens het boekje en meer volgens eigen oordeel. Een goede toets voor Wubs' kritiek zou een onderzoek zijn naar de receptie van deze psychologisch getinte boeken. Gebruikten de ouders de adviezen selectief en kritisch of integraal en volgbaar? Waren zij inderdaad zo onder de indruk van het gewicht van de psychologische wetenschap, net als de Doorsnees in de jaren vijftig, of viel dat wel mee? Deze kritische kanttekeningen laten onverlet dat dit een geslaagde historische studie is. Het levert een rijk en genuanceerd beeld op van een belangrijk aspect van de naoorlogse geschiedenis.

Frans Groot

H. Visch, C. Tonsbeek, *Pelter. Brieven van Henk Visch en Cor Tonsbeek uit Bali, 1948-1971*, Th. van den End, ed. (Uitgaven van de Werkgroep voor de geschiedenis van de Nederlandse zending en overzeese kerken. Kleine reeks VII; Zoetermeer: Boekencentrum, 2003, 323 blz., €27,50, ISBN 90 239 1526 7).

Cultuur en samenleving op het Indonesische eiland Bali zijn traditioneel doordrenkt van het hindoeïsme. Een zeer bescheiden aantal inwoners van dat veel geroemde eiland is christen, grotendeels rooms-katholiek maar voor een ander deel zelfs duidelijk Nederlands protestants. De eerste zendingsactiviteit op Bali begon in 1866 en werd ondernomen door de Utrechtse